

שׁו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 64

איסור 'ביטול כלי מהיכנו'

מלבד תקנת חכמים שלא לטלטל מוקצה, אסרו חכמים להניח בשבת דבר מוקצה על כלי היתר, משום איסור 'ביטול כלי מהיכנו', פירוש: שכאשר מניח בשבת כלי מוקצה על כלי היתר, נאסר כלי היתר בשימוש כל זמן שהמוקצה מונח עליו, ובכך ביטל מהכלי את אפשרות השימוש בו בשבת, וכיון שמן הסתם לא יטלטלו את המוקצה משם בשבת נמצא שביטל ממנו את שאר השימושים שהיה מוכן להם. בטעם האיסור מצינו לשונות חלוקים בראשונים, יש שכתבו: שמתוך שהכלי משמש כעת למוקצה נאסר בטלטול בשבת זו, השבתת הכלי משימוש בשבת נחשבת כאילו קבע לו מקום וחברו בטיט, ויש בזה דמיון למלאכת 'בונה'. ויש שכתבו שטעם האיסור הוא: משום שבזה שמבטל מהכלי מיעודו לשאר שימושים הרי זה נראה כ'סותר' את הכלי. טעם נוסף הובא בפוסקים שסיבת האיסור מפני שמשנה את הכלי מכלי היתר ועושהו 'מוקצה'.

דין 'מבטל כלי מהיכנו' נאמר אף באופן שהכלי לא נעשה 'בסיס' כלל, והטעם משום שכיון שנעשה הכלי טפל למוקצה ומשמש אותו א"כ מבטל ממנו את שאר השימושים שאפשר לעשות בו.

מותר לתת לתוכם פסולת גרעינים וכדומה?

כלי שיש דרך לתת לתוכו מוקצה, או שמיעוד שיניחו בו גם מוקצה וגם היתר - אין בו משום 'ביטול כלי מהיכנו' לפי שמיעוד ומוכן לכך, ומשום כך מותר ליתן לתוכו דברים המוקצים, משום שמיעוד ומוכן לנתינת המוקצה לתוכו, ולפיכך מותר להניח קליפות פירות וגרעינים בתוך צלחת חד פעמית, וכן על מפה חד פעמית, כיון שמיעודת גם לזה, אף שנמאסים ולא ראויים עוד לשימוש⁷.

כמו כן, מותר לזרוק פסולת וטיטולים קודם שזורק אותם לפח האשפה ולתת אותם בשקיות אוכל והקפאת מזון, וכן בשקיות סופר וכדומה כדי שלא ינדוף ריחם, לפי שרגילות היא אף בימות החול להשתמש בשקיות אלו להנחת פסולת. אך שקיות רב שימושיות, אסור ליתן לתוכם פסולת בשבת משום דין 'מבטל כלי מהיכנו', שהרי אינן מיעודות לנתינת פסולת. ולפיכך, אין ליתן פסולת בתבנית אלומיניום חד פעמית משום שאין רגילות לעשות כן בימות החול, אך אם התבנית מלוכלכת, מותר ליתן שם פסולת, שהרי באופן זה רגילות ליתן שם פסולת ולזרוק הכל יחד לאשפה⁸.

עפ"י הנ"ל כתבנו לעיל לגבי ילד קטן האוחז בידו בשבת מצלמה או כסף, שמותר לומר לו להניחם במגירה המיעודת להם אף אם היא ריקה, ואין בזה משום 'ביטול כלי מהיכנו'⁹.

האם יש דין 'מבטל כלי מהיכנו' בהנחת דבר מוקצה על מדף של ספרייה, או על מדף אבן

צלחות וקערות הרי הם 'כלי שמלאכתו להיתר', ואסור להניח בתוכם דברי 'מוקצה' כגון קליפות גרעינים או אריזות קרועות ושברי כלים, משום איסור 'מבטל כלי מהיכנו', שהרי בכך שנתן לתוכם מוקצה נאסר הכלי בטלטול. ולכן הרוצה להשים קליפות או שאר פסולת בצלחת שלפניו, יראה להשים מתחילה דבר היתר או מעט מן האוכל בתוך הצלחת, ויוכל אח"כ להניח בתוכן פסולת בצידה השני ללא שום חשש, שהרי הצלחת נעשית בסיס לדבר האסור והמותר ונשארת בהיתר טלטול.

אולם, פח או שקית חד פעמית המיעודים לשמש כ'פח אשפה', מותר להשליך לתוכם פסולת למרות שהיא 'מוקצה', כיון שאינו מבטלו משימוש, שזה שימוש של הפח לשמש כבסיס לפסולת, ולשימוש זה הוא מוכן⁴. כמו כן, מותר להשליך פסולת לכיור, למרות שהפסולת תיקבץ במשולש שבפי הכיור שהוא כלי היתר⁵.

ויש חולקים וסוברים שאין להניח בשבת פסולת בפח אשפה ריק או בשקית נילון ריקה משום איסור 'מבטל כלי מהיכנו', מכל מקום אף לדבריהם אם מניח עם האשפה גם דברי היתר, כגון שאריות אוכל הראויות למאכל בהמה שאינן מוקצים או כוסות חד פעמי (הראויות לשימוש חוזר) וכדומה, אין בזה משום מבטל כלי מהיכנו, שהרי מותר בטלטול⁶.

כלים חד פעמיים כגון צלחת או כוס, האם

ילד קטן שמחזיק כסף בידו בשבת, האם מותר להורות לו להניח את הכסף בארגז כלי עבודה, או על גבי כלים אחרים שמוקצים בין כך מחמת 'כלי שמלאכתו לאיסור'?

ביטול כלי מהיכנו נאסר אף ב'כלי שמלאכתו לאיסור', לפיכך אסור ליתן מוקצה מחמת גופו או מחמת חסרון כיס על כלי שמלאכתו לאיסור, כיון שמתחילה היה מותר לטלטלו לצורך גופו או מקומו (כדין מוקצה מחמת כלי שמלאכתו לאיסור), וכעת נאסר בטלטול בכל אופן, שהרי משמש למוקצה חמור האסור בטלטול (מוקצה מחמת גופו), ונמצא שאסור את הכלי בטלטול¹.

לפיכך ילד קטן האוחז בידו כסף וכדומה, אסור לומר לו להניחם בתוך ארגז כלי עבודה, או בתוך מכונת כביסה או על גבה, שמכונת כביסה דינה כ'כלי שמלאכתו לאיסור', ושייך בהם דין מבטל כלי מהיכנו². וכ"ש שאסור לו להניח את הכסף על מיטה או שולחן. לכן יש להורות לו שיזרוק אותו בפנינת החדר במקום מוצנע. וכן מותר לומר לו להניחם במגירה המיעודת להם, אף אם היא ריקה, שהרי זה ייעודה ואינו מבטלה משימושה הראוי לה³. (ועייין לקמן בתשובה לגבי 'ביטול כלי מהיכנו' בכלים חד פעמיים שהארכנו בזה)

האם מותר לזרוק קליפות גרעינים או אריזות קרועות לתוך קערה או צלחת שעל השולחן בשבת, והאם יש הבדל בין כלי לבין פח המיעוד לאשפה?

1 סימן רסה ס"ג בבה"ל ד"ה מפני שהוא מבטל, בשם הפמ"ג שם במשב"ז ס"ק א'.
2 כיון שנעשה על דעת הגדול הרי זה נעשה בסיס אף באמצע השבת, כמבואר בבה"ל ס"ז ד"ה מיטה, וגם אם אחד מבני הבית יאמר לקטן ליתנו שם, הרי זה נעשה בסיס, היות והוא לטובת בעה"ב כמבואר במשנ"ב סימן שט ס"ק כז.
3 ואף אם מיעודת לעוד חפצים מ"מ כיון שמיעודת גם לאלו אין בזה משום ביטול כלי מהיכנו, אך אם רגילים ליתן שם דברי מוקצה והיתר יחד, אינו בכלל ההיתר כיון שעל פי רוב המגירה אינה מבוטלת, וכעת מבטלה שלא יהיה אפשר לסוגרה ולפתחה, הליכות שבת סימן שי הערה קנא.
4 הגר"ש אלישיב שבות יצחק הלכות מוקצה פ"כ אות ח' ילקו"י דין בסיס לדבר האסור סעיף ח עמוד תפ. ש"ש"כ שם סעיף כט עמוד שמח. ובהערה מג.
5 ילקו"י שם, ועייין עוד במוקצה מחמת גופו סעיף לא עמוד שצח. על פי השש"כ פרק כב סעיף כט עמוד שמח.

המחובר לקרקע, ומה הדין להניח בתוך ארון גדול שלא מטלטלים אותו?

נחלקו האחרונים אם יש דין מבטל כלי מהיכנו בחפץ היתר המחובר לקרקע, יש שכתבו שאין לחלק ובכל גוונא יש דין ביטול כלי מהיכנו¹⁰, ויש חולקים וסוברים שכיון שדין ביטול כלי מהיכנו שאסור חכמים הוא מטעם איסור 'בונה' או 'סותר' או מצד שמבטל הכלי משימושיו, א"כ לפי זה ארון או ספרייה המחוברים לקיר בברגים, שבלאו הכי אסור לטלטל את המדף מדין איסור סותר, יהיה מותר להניח בתוכה מוקצה בשבת ואין בזה משום 'ביטול כלי מהיכנו'¹¹.

כמו כן, ספרייה גדולה גם זו שאינה מחוברת בברגים וכן כלי גדול המכיל ארבעים סאה {נפח 350 ליטר} שאסור לסתור ממנו בשבת ואין היתר להוריד ממנה מדפים בשבת, מותר להניח בתוכה 'מוקצה' ואין בזה דין ביטול כלי מהיכנו¹². טעם נוסף שאין בזה 'ביטול כלי מהיכנו': כיון שעדיין יכול להניח דברי היתר ליד המוקצה אין זה נקרא שמבטל את המדף משימושיו¹³, לפי זה אם המוקצה תופס את כל המקום במדף ולא יוכל עוד להשתמש במדף שימוש היתר, א"כ מבטל את הכלי משימושיו ואסור¹⁴.

מגש ששימש לדבר האסור והמותר - שמותר לטלטלו בשבת, האם מותר ליטול ממנו את דבר ההיתר כדי להשתמש בו, ובכך לגרום למגש להיות בסיס לדבר האסור בלבד, ויאסר בטלטול?

איסור 'ביטול כלי מהיכנו' בשבת ובי"ט, הוא דווקא באופן שמבטלו בידיים, דהיינו שמניח את המוקצה על גבי חפץ המותר בטלטול בשבת, או שאומר לגוי או לקטן שינחווהו שם. אך אם מבטל את הכלי רק בגרמא מותר, משום שאיסור ביטול כלי מהיכנו הוא רק מדרבנן, וגרמא בדרבנן מותר, גם כשאין הפסד¹⁵.

לפיכך, מגש או שולחן שיש עליו חפץ מוקצה וחפץ היתר, וחפץ ההיתר יותר חשוב ונצרך יותר לשבת¹⁶, מותר לקחת בשבת את החפץ המותר, ואין בזה משום 'מבטל כלי מהיכנו' היות ואינו אלא בגרמא, וכן צלחת שיש בה מאכלים ופסולת מותר ליטול משם את שאריות המאכלים אף שבכך אוסר את

הצלחת בטלטול¹⁷. ומטעם זה טלית ותפילין הנמצאים בנרתיק אחד, מותר לקחת את הטלית, למרות שהנרתיק כעת ישמש בסיס רק לתפילין. הלכה זו היא גם לדעת המחמירים שתפילין חשובות כמוקצה¹⁸.

האם יש דין 'ביטול כלי מהיכנו' באוכלים?

גם במאכלים יש דין 'ביטול כלי מהיכנו', משום שאוסרם בטלטול או בשימוש, לפיכך אסור לערב פירות המותרים באכילה עם פירות 'מוקצה' באופן שאינו יודע להבחין ביניהם¹⁹.

אולם, מותר לזרוק שאריות מאכלים לפח בשבת אף שנמאסים ונעשים מוקצה, משום שנחשב כעומד לכך²⁰.

האם מותר להשתמש בשבת בבגדים או במגבות באופן שיתרטבו מאוד והיו אסורות בטלטול, והאם יש בזה איסור 'ביטול כלי מהיכנו'?

אין להשתמש בשבת בבגדים או בכרים וכסתות וכיו"ב, שימוש הגורם לכך שלא יהיו ראויים ללבישה או לשאר שימוש בשבת, ולכן אין להרטיב בגדים כאלו במים מרובים (אף באופן שאין חשש מלבן). כמו כן, אין ללכלכם באופן שלא יהיו ראויים ללבישה, אבל משום איסור 'מבטל כלי מהיכנו', אבל מותר להשתמש בשבת בסמרטוט המיועד לשימושים מעין אלו, אף שמעתה לא יהיה הסמרטוט ראוי לשימוש בשבת זו, כיון שזהו ייעודו ותשמישו²¹.

ולכן אם נשפכו על הרצפה מים מרובים או משקים אחרים מותר לספוגם בעזרת סמרטוט יבש (אך יזהר שלא יבוא לידי סחיטה), אבל אין לספוגם בבגדים או במגבות שאינם מיעודות לשימוש זה²².

האם מותר להוסיף מים לאקווריום בשבת?

אם יש חשש שימותו הדגים אם לא יוסיפו מים חדשים לאקווריום, יש להתיר משום צער בעלי חיים להוסיף בשבת מים לאקווריום עם דגים²³. אך כשאין חשש סכנה או צער לדגים אסור לעשות כן משום איסור 'ביטול כלי מהיכנו' של המים שהופכים להיות מוקצה מדין בסיס לדגים, שהרי המים משמשים להם. ויש שכתבו להתיר בכל גוונא

כיון שהמים עומדים לשימוש של כילוי, כגון שטיפת כלים וריצפה, אין בהם איסור 'מבטל כלי מהיכנו', וכדין נתינת פסולת בצלחת חד פעמית²⁴.

האם מותר בשבת לפתוח את הכלוב כדי שיכנסו האפרוחים, הרי בכך שנכנסים האפרוחים נאסר הכלוב בטלטול כדין 'בסיס'?

כתב השו"ע שמותר לכפות כלי לפני האפרוחים כדי שיעלו וירדו בו, ואין בזה משום ביטול כלי מהיכנו לאותו הזמן שהם עליו, כיון שיכול להפריחם מיד ובכל שעה, ודבר זה מותר לכתחילה אף שלא במקום צער בעלי חיים²⁵.

עפ"י זה נראה שאין איסור בהכנסת בעלי חיים לכלוב (באופן שאין בזה איסור צידה) כיון שיכול להפריחם מיד בכל זמן שירצה, ובנוסף אם מדובר בכלוב המיוחד לבעלי חיים גם אם אין אפשרות להפריחם מיד, אין איסור ביטול כלי מהיכנו בהכנסתם לכלוב, כיון שזהו כלוב המיוחד להם זה שימוש ויעודו של הכלי, וכדין שמותר לזרוק קליפות מוקצה וכדומה לפח האשפה, או לכלי חד פעמי, ואין איסור בזה משום ביטול כלי מהיכנו שלכך הוא נועד²⁶.

השתמש במספריים ('כלי שמלאכתו לאיסור') לצורך היתר בשבת, האם מותר להניח אותם אחר השימוש על שולחן או מגירה של היתר, או שמא יש בזה משום 'מבטל כלי מהיכנו', בזה שמגביל את טלטולו רק לצורך גופו או מקומו?

מותר ליתן כלי שמלאכתו לאיסור על גבי כלי שמלאכתו להיתר, ואין בזה דין 'מבטל כלי מהיכנו', משום שבשעה שיזדקק להשתמש בכלי של היתר יהיה רשאי ליטול ממנו את הכלי שמלאכתו לאיסור כדין טלטול לצורך מקומו, ונמצא שלא ביטל כלל שום שימוש מכלי היתר, וממילא אף אם אחר כך יצטרך להשתמש בכלי היתר או לכל צורך שהוא, יהיה מותר לו לפנות את כלי האיסור משם כיון שזהו טלטול לצורך מקומו²⁷.

לפיכך מספריים, פטיש או מברג שהשתמש בהם בשבת לצורך גופו או שטלטלם לצורך מקומו, מותר ליתנם על גבי שולחן או בתוך מגירה, ואין בזה חשש ביטול כלי מהיכנו²⁸.

10 מג"א סימן שלה סק"ד.
11 הרע"א בגליון שו"ע שם משיג על המג"א, שמה שייך במחובר דין ביטול כלי מהיכנו, הרי בלאו הכי אסור לטלטלו.

12 אף שמותר לטלטל כלי כבד בשבת כמבואר בשו"ע סימן שח ס"ב, מ"מ אסור לפרק מדף ממנו משום איסור סותר וכמבואר ברמ"א בשו"ע סימן שיד ס"א, ואין דבר המוקצה שמניח במדף אחד מבטל את כל הכלי מלטלטלו.

13 ואף שמבטלו משימושיו אותו המקום שמונח בו המוקצה, זה לא נקרא מבטל כלי מהיכנו, וכמו שמותר להשים מוקצה על חפץ שיש עליו היתר ולא אומרים שמבטל את הכלי משימושיו המקום שמונח בו המוקצה, כיון שעדיין אפשר להשתמש בצידו.

14 הליכות שבת עמוד תלא.
15 הבי"ש בשם מהרי"ל סימן רסה ס"ג, מג"א שם ס"ק ב', משנ"ב ס"ק ו', כה"ח אות יא.

16 ולכן מותר לפתוח את המגירה בשבת שלא נעשתה בסיס.
17 ההיתר שבו דיברו הוא שנותן כלי תחת השולחן מבעוד יום, ובשבת אחר הסעודה מסיר את השולחן והשמן נוטף לתוך אותו הכלי, ומשמע שבשבת אסור ליתן את הכלי ואח"כ להסיר את השולחן, ולא נקרא גרמא היות ועיסוקו בגוף הכלי, וכמו שאסור ליתן כלי תחת התרנגולת לקבל ביצתה אף שאינו מיד, מנחת שלמה ח"א סימן ט', ובמהדו"ת סימן לא כללא דגרמא בשבת אות א' סק"א, וכן משמע בגר"י סימן רסה ס"ד, וכ"כ הערוך השולחן ס"ט, הליכות שבת סימן שי הלכה כו.

18 ובש"כ פרק כ סעיף יד עמוד רצט הוסיף, שכאשר אין באפשרותו לקחת את הטלית מותר לקחת הטלית והתפילין ולהוציא הטלית.

19 פני משה והגר"א בביאור הירושלמי מעשרות פ"א ה"ד, שש"כ פכ"ב הערה נד,
20 וכתב בשש"כ שם עוד סברא להתיר, היות והוא כילוי, וס"ל שבכילוי אין דין מבטל כלי מהיכנו,

17 דרק כשהכלי קיים וסותר את שימושו או טלטולו נראה כסותר.
21 אורחות שבת ח"ב פי"ט הלכה שכת.
22 עיין מג"א סימן שה ס"ק יא שכתב שמותר ליתן בגדים במים מרובים כיון שהם עדיין ראויים ללבישה גם כשהם רטובים וכמבואר בסימן שא סעיף מה, ורק כרים וכסתות אסור ליתן בהם, אולם הא"ר שם ס"ק יט משיג עליו דדוקא כשאין לו בגד אחר לובש אדם בגדים רטובים אבל בעלמא אינם ראויים, ועיין עוד בזה ברמ"א סימן שא סעיף מו, משנ"ב שם ס"ק קסב, שעה"צ ס"ק רג.
23 שו"ע סימן שה סעיף יט, ומשנ"ב שם ס"ק טט.
24 הליכות שבת סימן שח הלכה ק"ג ובהערה רצ"ז.
25 שו"ע סימן שח סעיף לט, ובהו מותר אף לשיטות האוסרים ביטול מהיכנו אף במקום שיכול לנערו מיד, (הבי"ש סימן רסה, ועיי"ש עוד מה שכתב המג"א שם ס"ק ב' להשיג על דברי הבי"ש בזה, משנ"ב שם ס"ק ה', ובסימן שח ס"ק קמז). כיון שכאן יכול להפריחם בכל שעה אף בלא נייעור.
26 משנ"ב סימן שה ס"ק טט, גזרו חז"ל שלא לבטל בשבת כלי ממה שהיא מונחת, חזו"ע שבת ג' עמוד ר"ג, ועיין עוד בזה ברמ"א סימן שא סעיף מו, משנ"ב שם ס"ק קסב, שבת יצחק ח"א עמוד רלג בשם הגרי"ש אלישיב.
27 תהילה לודו סימן רסו ס"ק ז', ע"פ המבואר בראשונים, חזו"ע ח"ג עמוד עב, שש"כ פכ"ב הערה מו, ובהנחה מדעת של כלי שמלאכתו לאיסור על כלי היתר מערב שבת, נחלקו האחרונים אם עושה בסיס, בפמ"ג במש"ב בהקדמה לסימן שח נשאר בצ"ע בזה, ובתהילה לודו סימן שח ס"א כתב שיש דין בסיס, ומ"מ אינו יותר חמור מכלי האיסור ומותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו, אך הסכמת האחרונים שאינו עושה בסיס כלל, מנחת שבת סימן פט ס"ק ב' בשם הישועות יעקב סימן שח ס"ק ה', או נדברו ח"ט סימן כ' וסימן ל', וכן מצדד הגרש"א מאורי האש מהדו"ח פ"ב עמוד קו.
28 הליכות שבת סימן שי הלכה כא.